

A LÁGERPÓKERTŐL A VÖRÖSCSILLAGON ÁT AZ ÁRPÁDSÁVOS ZÁSZLÓIG – SZIMBÓLUMÉRTELMEZÉS A JOGI EMLÉKEZETBEN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.4.03>

A tanulmány a szimbólum jogi relevanciáját vizsgálja emlékezetpolitikai aspektusból. Kiindulópontja szerint ez inkább irodalom- és nyelvelméleti fogalom, mintsem jogi. A szimbólumokkal összefüggő elemzési lehetőséghez minden esetben értelmezési kötelezettség társul. Az interpretáció mint kognitív folyamat nem különíthető el attól a társadalmi rendszertől, politikai berendezkedéstől, kortól, amelyben az értelmezési folyamat végbemelegy. Ennek eredményeként azt mondhatjuk, hogy a szimbólumok értelmezése specifikus és részben önkényes is lehet.

A magyar jogi emlékezetben vizsgálva a releváns szimbólumokat arra a következtetésre juthatunk, hogy a XX. század történelmi traumái olyan tapasztalatokat hoztak létre, amelyek a nyelv ismert készletével elmondhatatlanná váltak. Így növekedett a jelképek jelentősége. A tanulmány központi kérdése az, hogy az önkényuralmi rendszerekben eltöltött évtizedek következtében létrejöttek-e olyan szimbólumok, melyek értelmezése minden esetben ugyanúgy zajlik? Kimondható-e, hogy vannak olyan szimbólumok, amelyek értelmezéséhez érzelmi többlet kapcsolódik? Eme affektív többlet eredményezheti-e azt, hogy az áldozatok védelmét fókuszba helyezve bizonyos szimbólumok használata tiltott lehet?

A szimbólumokkal összefüggő magyar büntetőjogi tényállásokat kifejezetten emlékezetpolitikai szempontból vizsgálva kapunk kérdést arra a válaszra, hogy vajon a jogi emlékezetben megjelenő jelképek értelmezése minden esetben kiszámítható-e vagy sem.

1. BEVEZETÉS

[É]s ez a tenyészet csendesen morajlott, mint valami végső, nagy mocsárban, ahol a szereplők, akár valamilyen ezópusi rémmesében, még levonják az utolsó tanulságot, és valakinek az a melancholikus ötlete támadt, hogy mindenki mondja meg, hol volt, amire bágyadt koppanásokkal, mint átvonuló felhőből, mely már rég kiadta erejét, hullani kezdtek a nevek: Mauthausen, a Don-kanyar, Recsk, Szibéria, a Gyűjtő, Ravensbrück, a Fő utca, az Andrassy út hatvan, a kitelepítés falvai, az 56 utáni börtönök, Buchenwald, Kistarcsa, már-már féltem, rám került a sor, de szerencsére meg-

* PhD, megbízott oktató, PPKE JÁK, 1088 Budapest, Budapest, Szentkirályi u. 28. E-mail: izsak.somogyi.katalin@gmail.com.

előztek: „Auschwitz”, mondta valaki, a győztes szerény, de magabiztos hangján, és nagyot bölintott a társaság: „Überolthatlan”, amiként a házigazda, félig irigykedő, félig neheztelő, de végső soron mégiscsak elismerő mosollyal nyugtázta.¹

Kertész Imre *Kaddis a meg nem született gyermekért* című írásának egyik legjellegzetesebb jelenete az úgynevezett lágerpóker. A XX. századi magyar történelmi diktatúrák sajátos helyszínei mint szimbólumok jelennek meg Kertész írásában. Ezekben a táborokban, börtönökben raboskodók az élményeiket, a tapasztalataikat csak jelképek által voltak képesek elmondani: ez a szimbolizáció oka ebben az idézetben.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a szimbólumokat ne csupán az irodalom vagy a nyelvészet aspektusából vizsgáljam, hanem hogy megnyissam a kérdéskört a jog világa felé. Vizsgálatom íve alapján először a szimbólumok elméletét mutatom be, ezt követően a politikai szimbólumokkal való összefüggés elemzése következik. Ezt követi egy hosszabb, kifejezetten jogi aspektusú analízis.

Az általam vizsgált szöveghelyek a magyar jogi emlékezet példái. A jog és az emlékezet kapcsolatának vizsgálata gyümölcsöző nővum a jogelmélet világában. Az emlék- és emlékeztetőtvények tudományos diskurzusa a kétezres évek elején indult meg² interdiszciplináris jelleggel. Fő jogbölcseleti kérdése akként foglalható össze, hogy milyen hatása van kollektív emlékezetre, ha a jogalkotó egyben történelem(újra)értelmezői szerepet is magára ölt. A történelmi narratívának a jog eszközeivel való újrainása nem talált még saját definícióra, az azonban egyöntetűen megállapítható, hogy a holokauszttagadás tilalma és az önkényuralmi jelképek tiltott használata, illetve ezek kapcsolata a véleménynyilvánítás szabadságával a leggyakrabban elemzett kérdés. Vagyis: az emlékeztetőtvények kapcsán, a büntetőjogi kiindulópont alapvetés a nemzetközi tudományos diskurzusban. Ez igaz a definiálási próbálkozásokra is.

Az egyik legkorábbi megközelítés szerint a jogi emlékezet klasztereit a normatív vs. deklaratív felosztás mentén kell vizsgálnunk az emlékezeti célú jogszabályokat; a normatívon belülre helyezve a büntetőjogi tematikájúakat, melyeket a legtöbb kutató az emlékeztetőtvények legfőbb sajátosságának tart.³ E tekintetben ki kell emelni Emmanuela Fronza 2011-es tanulmányát,⁴ amely a büntető-deklaratív dichotómiát alkalmazza, folytatva azt a fentebb bemutatott hagyományt, hogy az emlékeztetőtvényeket alapvetően a büntetőjog területén kell keresnünk. Eric Heinze volt az, aki

¹ KERTÉSZ Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért* (Budapest: Magvető 1990) 47.

² Lásd például: Francoise CHANDERNAGOR: „L'enfer des intentions” *Le Monde*, 2005. december 12., https://www.lemonde.fr/idees/article/2005/12/16/l-enfer-des-bonnes-intentions-par-francoise-chandernagor_722124_3232.html; MELA Project: melaproject.org; Memocracy: memocracy.eu.

³ Sévane GARIBIAN: „Pour une lecture juridique des quatre lois „mémorielles” *Esprit* 2006/2. 158–173., <https://doi.org/10.3917/espri.0602.0158>.

⁴ Emanuela FRONZA: „The Criminal Protection of Memory: Some Observations about the Offense of Holocaust Denial” in Ludovic HENNEBEL – Thomas HOCHMANN (szerk.): *Genocide Denials and the Law* (Oxford: Oxford University Press 2011) 156–181., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199738922.001.0001>.

egy 2017-es elemzésében⁵ először igyekezett tágítani a fentebb bemutatott deklaratív-büntető dichotómiát, utalva arra is, hogy az egyes nemzetek emlék(ezet)törvényei eltérő arculatot mutatnak az eltérő történelmi tapasztalat miatt, s nem minden esetben állja meg a helyét ez a szűkebb felosztás.⁶ Nikolay Kaposov 2018-ban megjelent *Memory Laws, Memory Wars – The Politics of the Past in Europe and Russia* című kötetében⁷ árnyalja a felosztást, használva a periferikus emlékeztetőrvény vs. kemény emlékeztetőrvény kettősét. Utóbbihoz tartozó a jelen tanulmányban is fókuszot kapó emlékeztetőrvény például a népirtás tagadásának tilalma. George Soroka és Felix Krawatzek szintén 2018-ban megjelent tanulmányában⁸ a büntető-deklaratív dichotómia helyett a célorientáltságot helyezi fókuszba. Kiindulópontjuk szerint léteznek pre- és proskriptív emlékeztetőrvények. Az előbbieket előíró jellege ott érhető tetten, hogy a nemzet identitását adó értékekhez való viszonyt igyekeznek szabályozni. Ezzel szemben az eltiltó emlékeztetőrvények olyan tilalmakra vonatkoznak, amelyek a történelmi tapasztalat alapján a társadalom tabusit: a klasszikusnak számító holokauszttagadás tilalma is ezek közé tartozik. Bán Marina, akinek a munkája a magyar emlék- és emlékeztetőrvények kapcsán az első tudományos igényű megírt tanulmányok, kötetek között van, 2020-ban védte meg doktori értekezését az amszterdami egyetemen, *The Legal Governance of Historical Memory and The Rule of Law* címen.⁹ Az emlékeztetőrvények osztályozásán belül meglátása szerint beszélhetünk alkotmányos emlékeztetőről, büntető jogszabályokról, nem büntető jogszabályokról és az úgynevezett látszólagos emlékeztetőrvényekről. A büntetőjog *ultima ratio* jellege kapcsán vált számomra szembetűnővé a fentebbi dichotómiák jelentősége.

A hazai büntető kódexekben a jogi emlékezet és a szimbólumok kapcsolatával összefüggésben két tényállásban találkozunk. Az egyik a nemzeti jelképek megsértésével, míg a másik az önkényuralmi jelképek használatának tilalmával függ össze.¹⁰ Jelen írásban az utóbbi büntetőjogi tényállásokat elemzem, illetve az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) elé kerülő eseteket mutatom be annak mentén, hogy milyen nehézségekkel nézünk szembe, ha egy jelképekkel összefüggő kérdést a jog világában próbálunk elemezni. Végezetül a politikai emlékezet és

⁵ Eric HEINZE: „Beyond Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse” in Uladzislaw BELAVUSAU – Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (szerk.): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History* (Cambridge: Cambridge University Press 2017) 413–434., <https://doi.org/10.1017/9781316986172.021>. Lásd továbbá: Eric HEINZE: „Theorizing Law and Historical Memory” *Journal of Comparative Law* 2018/1. 43–60.

⁶ Így ha a nemzetközi tudományos diskurzust széleskörűben szeretnénk vizsgálni, akkor érdemes megfontolni, hogy ne a regulatív vs. nem regulatív emlékeztetőrvények közötti felosztást alkalmazzuk-e inkább.

⁷ Nikolay KOPOSOV: *Memory Laws, Memory Wars* (Cambridge: Cambridge University Press 2017) <https://doi.org/10.1017/9781108304047>.

⁸ George SOROKA – Felix KRAWATZCZAK: „Nationalism, Democracy and Memory Laws” *Journal of Democracy*, 2019/2. 151–171., <https://doi.org/10.1353/jod.2019.0032>.

⁹ BÁN MARINA: *The Legal Governance of Historical Memory and the Rule of Law*. PhD-értekezés (Amsterdam: University of Amsterdam 2020).

¹⁰ Dolgozatomban kifejezetten emlékeztetőfókuszú, ezért a védjegyekkel összefüggő szimbolikát nem tekintem ezen aspektusból relevánsnak.

a pragmatikai kérdések kapcsán mutatok rá az értelmezhetőség és a kiszámíthatóság ambivalenciájára.

2. A SZIMBÓLUMOKRÓL

A szimbólum elméleti kérdései inter- és intradiszciplinárisak: beszélhetünk nyelvészeti, pszichológiai, irodalomelméleti, kultúrantropológiai, történettudományi elméletekről is. Az elemzési megközelítés azon belül is eltérő az egyes iskolák tekintetében, hogy a jelkép kapcsán mely kérdést helyezik fókuszba: a teremtést, az értelmezést, a pszichológiai folyamatokat vagy éppen annak jel mivoltát, a közvetített tartalmakra fókuszálnak-e, vagy a szimbólum szerkezetét vizsgálják centrális problémaként, vagy éppen a működési mechanizmusait.

[A]z iskolák sokasága egyrészt azt jelzi, hogy a funkció-meghatározások hiányosak, a szimbólum lényegének csak egy-egy oldalát ragadják meg; [...] másrészt továbbra sem specifikálnak eléggé, mert az ember nem csak szimbólumokkal ismeri meg a világot, nem csak szimbólumokkal fejezi ki a maga belső világát, nem csak szimbólumok által lép egymással akcióba, és nem csak szimbólumokkal identifikálódik.¹¹

Egyetlen dolog köti össze ezt a szerteágazó nézőpontot: maga a nyelv. A szimbólum – dinamikája szerint – a szavak szintjén próbál valami „helyett” képi világba sűríteni mondandókat. Ez az állítás részben tautologikus is lehet, hiszen maga a nyelv is szimbolikus, de egyben önreferens is.

„A szimbólum fogalmát olyan sokan és olyan sokféleképpen használták már, hogy a különböző tudományok képviselőinek, de gyakran még egyazon terület művelőinek is igen nehéz róla egy nyelven beszélni; mibenlétével kapcsolatban könnyebb kérdéseket mint válaszokat megfogalmazni”¹² – állítja Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor. A szimbólum meghatározását tekintve egy olyan érzékelhető jel, amely „mögött” gondolati tartalom van. Ez egyfajta referencia; az, hogy helyettesít-e vagy éppen felidéz valamit, a szimbólumtól magától függ, de az egészen egyértelműen állítható, hogy minden esetben „megfejtést” igényel. Minden esetben valami helyett áll: van „mögötte” valami más. Maga a referencia azonban kontextusfüggő, éppen ezért alapvetés, hogy mind maga a szimbólum, mind az azt megteremtő folyamatok, mind annak értelmezési folyamata kulturális determinált, így ikonikusságának mértéke változhat. Még akkor is, ha maga a szimbólum nem változik. Clifford Geertz írja le a szimbólum vizsgálata kapcsán azt az átható összefüggést, mely a kultúra és a kommunikáció között fennáll, és amely úgy foglалható össze, hogy a szimbólum funkcionálisan nemcsak tükrözi a valóságot, hanem értelmezi is egyben. Ezt az interpretációt egy másik oldalról mutatja be Buda Béla annak kapcsán, hogy a dekódolásra fókuszál.

¹¹ KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: „A szimbólum arcai” *Jel-Kép* 2008/2. 63–73.

¹² KAPITÁNY–KAPITÁNY (11. l.).

A szimbólum képi természetű, elvont, sűrített és bonyolult jelentéstartalmat hordozó jelzés, amelynek tudatos elemzése, felbontása nehéz, a tudattalan közlési tendenciák kifejezésére viszont különösen alkalmas. A szimbólum kommunikációs magyarázata a kód – különösképpen a nyelvi kód –, és a személyiség viszonyának átfogóbb értelmezését igényelné, mint amire ma még képesek vagyunk. Így a szimbólum és a szimbolizáció eleven probléma maradt [...].¹³

A kommunikációs szituációra építő magyarázat alapja az az egység, hogy a kommunikáló egyén „kód”-ját egy másik egyénnek „fogadnia” is kell. Ez a fogadás elvileg reakciót is kivált, de ha mégsem, az egészen bizonyos, hogy az érkező kódot – esetünkben a szimbólumot – „dekódolni” kell. Elmélete szerint a kommunikatív válasz nem feltétlenül látható, de a fogadó fél értelmezési horizontját aktivizálja. Paul Ricœur ezt egészíti ki, miszerint:

Olyan jeleket feltételez, amelyeknek már van elsődleges, szó szerinti, kézzel fogható értelmük, s amelyek ezen értelem által egy másik értelemre utalnak. Tehát szándékosan olyan kettős vagy többértelmű kifejezésekre tartom fent a szimbólum fogalmát, melyek szemantikai textúrája korrelatív a második vagy a többszörös értelem kifejezésére irányuló interpretációs tevékenységgel.¹⁴

A szimbólumok megfejtése kizárólag egy bizonyos absztrakciós szinten végezhető el. Érdeemes megjegyezni, hogy a mai magyar közoktatási rendszerben 5. és 6. osztályban, tehát körülbelül tizenegy-tizenkét évesen találkoznak a szimbólum definíciójával a tanulók. Ez nem azt jelenti, hogy ne tudnák korábban is azonosítani például a galamb szimbólumot a béke jelentéssel. Hanem azt, hogy a hasonlóságon vagy éppen érintkezésen alapuló „megfejtési” folyamatot ennyi idősen tudják elvégezni. Ekkorra érik el azt az asszociációs készséget, ami alapján kitágul számukra a nyelv, de nem nyelviségében. Ebből is levezethető a szimbólumok vizsgálatának egyik alapvető jellemzője: az absztrakciós folyamat magát a befogadót helyezi a középpontba, az ő aktív hozzájárulása teszi „megfejtetté” a jelképet.

Írásom témája annyiban szűkíti a fentebb bemutatott szimbólumokkal kapcsolatos kérdéseket, hogy a gondolati tartalom a XX. század nagy történelmi traumáira vonatkozik. Amiként az a Kertész-idézetből is kiolvasható, olyan élmények, olyan tapasztalatok terrénuma ez, amelyek traumatikus volta a nyelvet lehetetlenné teszik azoknak a tapasztalatoknak a megfogalmazására, amiket átéltek a szimbolikus földrajzi nevekkel pókerezők. Éppen ezért használható a lágerpóker kifejezés annak ironikus voltával együtt a tapasztalatok leírására.

Az elméleti bevezetőt követően elsősorban arra a kérdésre fókuszálok, hogy vajon vannak-e olyan szimbólumok, melyek felfejtése minden esetben ugyanaz, s társulhat-e a fentebb meghatározott jelentéshez olyan érzelmi többlet, amelynek eredményeképpen bizonyos szimbólumok használata tiltott lehet.

¹³ BUDA Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei* (Budapest: Animula 1986) 34.

¹⁴ PAUL RICŌUR: „A nyelvről, a szimbólumról és az interpretációról” in Uő: *A hermeneutika elmélete* (Szeged: JATEPress 1986) 134.

3. A VÖRÖS CSILLAG AZ VÖRÖSCSILLAG?

3. 1. POLITIKAI SZIMBÓLUMOK

Visszaulva bevezetőmre: a történeti narratívára tekintettel alapvetésként határozom meg, hogy azok a jelképek, melyek az emlékezettörvények kapcsán a fókuszomba kerülnek, kifejezetten politikai szimbólumok.¹⁵ Ez a kijelentés természetesen magával vonja azt is, hogy a politikai szimbólum definícióját meghatározom, vagy legalábbis saját meglátásom szerint alakítsam. Én ugyanis inkább megfelelőnek tartom a „politikai nyelvhasználat szimbólumrendszere” kifejezést használni. Ennek oka az, hogy a mindennapi életünket befolyásoló politika ugyanabból a nyelvi készletből „dolgozik”, melyből a politikával nem professzionális szinten foglalkozók. Ami azonban kiemelendő meglátásom szerint, hogy:

[...] azt tapasztalhatjuk, hogy adott politikai közösség tagjainak gondolkodása és cselekvése mintegy ezek köré a dolgok köré rendeződik, amelyek így kitüntetett jelentéshordozó elemekké válnak, valamilyen módon jelzik és szervezik a politikai életet. Ezek azok a szavak, amelyek tartalmáról jobbra mindenkinek van véleménye, társadalmi pozíciójától és iskolai végzettségétől vagy foglalkozásától függetlenül. Szabó Márton szerint ez az értelmezés akár meg is fordítható. Szerinte, ha egy adott közösség politikai nyelvhasználatában megtaláljuk azokat az általánosan használt és politikai tartalommal bíró szavakat, amelyekről társadalmi pozíciójától függetlenül mindenkinek van véleménye, akkor lényegében a közösség politikai kulcsszimbólumaira leltünk rá, arra a kevés alapszóra, amelyekkel a nyelvi-politikai közösség tagjai elgondolják saját politikai valóságukat. A politikai szimbólumokat ezért az adott ország társadalmi, politikai, történelmi, gazdasági kontextusában kell vizsgálni.¹⁶

Ezt egészíti ki Harold Lasswell azzal az állítással, hogy a politikai szimbólumok legalapvetőbbjei funkcionálisan azt a szerepet kapják, hogy közösségi identitásokat teremtsenek. Ez a közösségi identitás belülről érthető, kívülről azonban, nehezen értelmezhető. Ezt közelíti meg Murray Edelman abból a szempontból, hogy:

A szimbolizáció folyamatának előfeltétele a pszichológiai feszültség, véli, ami abból ered, ahogyan az emberek számára a politika tapasztalatilag jelentkezik. [...] A legáltalánosabb intézményekhez egyrésztől mindig kapcsolódik valamiféle mítosz, azaz bizonyos rögzült elképzelések, amiket sokan osztanak, beleértve ebbe alkalomadtán a kutatókat magukat is. Másrésztől ezeket a stabil intézményeket a rítusok jellemzik, vagyis az elterjedt nézeteknek a folyamatos megerősítése és az emberek közvetlen bevonása a mítoszokba. Végeredményben a politikusok számára mindig adott a lehetőség

¹⁵ Lásd részletesebben: Murray EDELMANN: *Politics as Symbolic Action: Mass Arousal and Acquiescence* (Chicago: Markham Publishing Company 1971).

¹⁶ KELEMEN András: „A politikai nyelvhasználat szimbólumrendszere” *Új Szó Online* 2015. február 22., <https://ujsoz.com/kozelet/a-politikai-nyelvhasznalat-jelkeprendszere>.

a manipulációra, és [...] a javak megszerzésében igenis hatékonyan használhatóak ezek a jelentések, vagy maguk a megnyugvást hozó szimbólumok.¹⁷

3. 2. A HEINEKEN-ÜGY

A vörös csillag vs. vöröscsillag kérdés nem nyelvhelyességi, nem is helyesírási, hanem egy, a közelmúltra visszamutató jogesetre szeretne fókuszálni a szemiotikai tényezőket előtérbe helyező kutató szemével. Ez az úgynevezett „lex Heineken”-ügy, mely 2017-re datálódik. Az akkor hatályos büntetőjogi kódex tiltotta az önkényuralmi jelképek használatát, azonban a T/14441. számon benyújtott törvénytervezet¹⁸ büntetni rendelte volna az önkényuralmi jelképek kereskedelmi használatát is.¹⁹

A törvénytervezet alapja a vörös csillag volt, mely a Heineken sörgyártó palackjain nem vöröscsillagként funkcionál: érezzük a különbséget, kiemelve azt, hogy ezt a distinkciót a magyar helyesírás is érzékeli. Az ötágú vöröscsillag mint jelkép egészen 1864-ig vezethető vissza. Ekkor alakult meg a Nemzetközi Munkásszövetség. Ekkor zászlajuk még „csak” vörös volt. A csillag szimbólum 1919 márciusában lett egységes,²⁰ amely az akkor zajló III. Internacionálé, a kommunista és munkáspártokat összefogó „ernyőszervezet” jelképe lett. Ezt követően került be politikai tartalommal a közép-kelet-európai narratívába is a jelkép. A szimbólum jelentését tekintve nem teljes az egység, de a legelfogadottabb nézet szerint az öt földrészen kiontott kommunisták vérével teszik „egyenlővé”.

2017-ben az egyéni indítványozók a következőkkel érveltek: „Az önkényuralmi jelképeknek kereskedelmi célból történő felhasználhatósága nem olyan jog, amely – a véleménynyilvánítás szabadságával ellentétben – magasabb rendű lenne az önkényuralmi jelképek tiltásához fűződő közérdeknél.” A törvény preambulumban elhelyezett érv mint interpretációs mező az emlékezettörvények aspektusából releváns: a „vérzivataros időszak”, az „emlékezni erkölcsi kötelezettség és történelmi szükség-szerűség” – a kivívott szabadság megszügyéről állítja, hogy ha kereskedelmi célból használnak egy önkényuralmi jelképet, akkor az ugyanúgy része egy olyan szimbólumrendszernek, amelynek népszerűsítése tiltott. Próbálkozik a „szükségesség és arányosság” tengelyén elhelyezni a korlátozást is, mintegy így védelmet adni a tervezetnek.

A jogszabály a haszonszerzési célból történő felhasználást tiltotta volna; a törvénytervezet 2. § (2) bekezdése kivonta azt az esetet is a használat alól, amikor maga a védjegy tartalmazza a magyar szabályozás szerinti önkényuralmi jelképet.

¹⁷ HORVÁTH Szilvia: „Murray Edelmán: Nyelv, szimbólum, politika” *Politikatudományi Szemle*, 2006/4. 3.

¹⁸ Lásd: <https://www.parlament.hu/irom40/14441/14441.pdf>.

¹⁹ A törvénytervezet politikai háttérével nem kívánok foglalkozni ebben az írásban. Úgy vélem, külön lehet választani, mert kutatói szemmel tekintve a tervezett szöveget elemezve nem szükséges, hogy bemutassam az akkor a háttérben zajló, a Heineken és a Csíki Sör között fennálló ellentétet. Nem negligálok tehát ennek létét, csupán nem tekintem relevánsnak ebben a dolgozatban.

²⁰ Múlt-kor–MTI: A forradalmárok vérével jelképezi az ötágú vörös csillag” *Múlt-kor* 2008. július 10., https://mult-kor.hu/20080710_a_forradalmarok_veret_jelkepezi_az_otagu_voros_csillag.

Visszakanyarodva tehát a kérdésemhez: azt állítja a jogalkotó a tervezetben, hogy a vörös csillag minden esetben vöröscsillag, annak mindennemű értelmezési kontextusával. Azzal kapcsolatban, hogy ez mennyire nem egyértelmű, és hogy nem lehet így értelmezni a jelképeket, előretalok az EJEB elé kerülő jogesetek kapcsán a szimbólumok értelmezésének soktényezős modelljére. Előre vetítve a megoldást: nem lehet a vörös csillag minden esetben vöröscsillag.

Maga a Heineken is előadta azt az alapvető, a későbbiekben általam is bemutatott indokolást, hogy az általa használt védjegy 1889-ből való,²¹ így ez a vörös csillag nem lehet azonos értelmezési tartományban az önkényuralmi jelképnek megfelelő vöröscsillaggal. Onnantól kezdve, hogy a Heineken elkezdte használni a csillagot – olykor fekete kereteset, egy időben vörös színűt, aztán egy időben vörös kerettel ellátott, de fehér csillagot –, nagyon sok idő telt el a 2017-es törvénytervezetig. A szimbólum pedig nagyon gazdag volt, hiszen az értelmezési tartomány nem volt kizárólagosan azonosítható az önkényuralmi jelképpel. Anélkül, hogy jelen írásban a vörös csillag mint szimbólum felfejtésébe bocsátkoznék, arra fókuszálok, hogy a jog világában a szimbólum használatát és értelmezését a jogtudományban elfogadott alapelvek alkalmazásába miként tudják beilleszteni.

A tervezet által a módosított büntetőjogi tényállás a következő lett volna:

Önkényuralmi jelkép használata

335. § [...]

(2) Aki önkényuralmi jelképet használat céljából – az ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, az önkényuralmi jelképekhez kötődő történelmi eseményeket ábrázoló művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából történő felhasználás esetét kivéve –

a) felhasznál,

b) megjelenít

c) vagy ilyen jelképpel ellátott árut vagy szolgáltatást értékesít,

ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

A tervezet a már fennálló szabályozással egyezően a köznyugalom elleni bűncselekmények között tartotta volna a tényállást; megerősítve azt az értelmezést, hogy a szimbólumok értelmezési kerete „szűk” lehet csupán. Az indokolásból kitűnik, hogy a közérdekkel szemben a tervezet megalkotója szerint az önkényuralmi jelképeknek kereskedelmi célú felhasználhatósága mint jog áll. Vagyis egyféle értelmezési keretet biztosít ezáltal a jelképnek; ez viszont ellentmond, meglátásom szerint, a szimbólumok működése fentebb bemutatott folyamatának: eszerint a szimbólumot befo-

²¹ Lásd részletesebben: <https://www.heineken.com/hu/hu/history>. A Heineken-féle csillag értelmezésére vagy inkább eredetére két megközelítést is találtam, de egyik sem politikai színezetű. Az egyik szerint a négy természeti elem: a víz, a föld, a levegő és a tűz mellett a titkos „A”-élesztő a csillag 5. ága; ennek a titkos összetevőnek a segítségével nyerték el az 1889-es párizsi vilákiállítás nagydíját. A másik szerint a víz, az árpamaláta, a komló, az élesztő és az 5., a mágikus elem, amely garantálja a főzet különlegességét.

gadóközpontú nézőpontból, a befogadó sémáinak, narratív értelmezési kereteinek, tapasztalatainak tükrében lehet értelmezni.

A tervezet azonban, miután nem állta ki a szimbólumértelmezés próbáját (sem), nem vált a magyar jogrendszer részévé.

4. BÜNTETŐJOGI TÉNYÁLLÁSOK²²

A tanulmány ezen része arra keresi a választ, hogy a magyar büntetőjog által üldözendő önkényuralmi jelképek és használatuk milyen rendszerben értelmezhetők.²³ Ennek relevanciája azért is kiemelkedő a magyar jogi emlékezet kutatásában, mert a definíciós megközelítések kapcsán a nemzetközi tudományos szféra által vallott nézetek legjelentősebbjei szerint az emlékezettörvények egyik fő ága a büntetőjogi tiltások.

A rendszerváltozást követően hazánkban és a többi közép-kelet-európai államban is lehetővé vált a XX. század önkényuralmi rendszerei kapcsán annak artikulálása, hogy a diktatórikus rendszerek nyomot hagytak a történeti emlékezetben. Mint minden politikai rendszer, ezek is jól körülhatárolt szimbólumrendszerrel rendelkeztek.

A hosszabb ideig létező totális rezsimek pedig a magánszférába való behatolással többgenerációs élményekké váltak, ugyanis az emlékezet nemcsak az explicit jelképeket köti e rendszerekhez, de a mindennapi élet megannyi rutinszerű jelenségét is [...]. Ez és különösen a totalitárius politikai rendszerek jelképekhez való vonzódása eredményezi, hogy az önkényuralmi rendszerek szimbolikája meglehetősen sokszínű. Az általuk használt vagy hozzájuk köthető jelképek jogi megítélését szolgálja, ha e jelképeket konkretizáljuk, ami néhány szimbólum explicit néven nevezésével, de a diktatórikus rendszerhez való kötődés megragadásával is lehetséges.²⁴

A rendszerváltozást követően három-négy esztendőnek kellett elteltie ahhoz, hogy az 1978. évi IV. törvény (a továbbiakban: régi Btk.) 269/B. §-aként hatályba lépjen az önkényuralmi jelképek használata tényállás. A módosításra az 1993. évi XLI. törvénnyel került sor.

Önkényuralmi jelképek használata

269/B. § (1) Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot vagy ezeket ábrázoló jelképet

a) terjeszt;

b) nagy nyilvánosság előtt használ;

c) közszemlére tesz;

ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és pénzbüntetéssel büntetendő.

²² Jelen alfejezet első, problémafelvetésre vonatkozó változatát lásd: Izsák-Somogyi Katalin: „Emlékezettörvények a rendszerváltozást követő Magyarországon” in Erdős Csaba (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2021* (Budapest: Gondolat 2021) 13–29.

²³ Smuk Péter: „Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere” *In Medias Res* 2019/2. 230–252.

²⁴ Smuk (23. lj.) 236.

A 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: új Btk.) tényállása csupán a büntetés kapcsán tér el a régi Btk. szabályozásától.

A tanulmány által vizsgált másik tényállás, a holokauszt, illetve a későbbiekben a nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása. Előbbi a 2010. évi XXXVI. törvény léptette hatályba.

269/C. § Aki nagy nyilvánosság előtt a holokauszt áldozatának méltóságát azáltal sérti, hogy a holokauszt tényét tagadja, kétségbe vonja vagy jelentéktelen színben tünteti fel [...].

Ugyanebben az esztendőben módosult is a tényállás a 2010. évi XLVI. törvény által. Az új Btk.-ba már a bővített szövegváltozat került be.

A nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása
269/C. § Aki nagy nyilvánosság előtt a nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek által elkövetett népirtás és más, emberiség elleni cselekmények tényét tagadja, kétségbe vonja vagy jelentéktelen színben tünteti fel [...].

A szemiotikai aspektus és a történeti emlékezet kapcsolata tekintetében a legfőbb vizsgálati kérdés az, hogy mi a hatalompolitikai oka annak, hogy az adott években és ilyen szövegezéssel került be a kollektív emlékezetbe a két tényállás.²⁵

A régi Btk. 1993. évi módosításának oka a preambulum alapján:

A XX. század szélsőséges politikai eszméi Európában és Magyarországon a hatalom erőszakos megszerzése és kizárólagos birtoklása útján olyan diktatúrákat hoztak létre, amelyek semmibe vették az emberi jogokat és magyar állampolgárok tömeges kiirtásához vezettek. Az Országgyűlés abból kiindulva, hogy az említett szélsőséges eszméket magukénak valló államok, szervezetek, mozgalmak jelképeinek használata fájó sebeket szaggat fel és összeegyeztethetetlen alkotmányos értékeinkkel, az alábbi törvényt alkotja [...].

Ez a fajta történelem(újra)értelmezés felveti a jogi emlékezet korábban már említett legalapvetőbb elméleti kérdését: milyen következményekkel számolhatunk, ha a jogalkotó történelemértelmezői szerepben tetszeleg? Érdemes fókuszálni arra is, hogy a jelen tanulmány alapját képező jelkép szó a preambulumban nem bír magyarázati következménnyel, hanem „csupán” használatuk által okozott fájdalom kapcsán merül fel a tiltás mint *ultima ratio*. A másik fő érv szerint a jelképek által képviselt jelentés már a szabályozást megalkotó állam alkotmányos értékeivel is összeegyeztethetetlen.

Amikor a régi Btk. először kiegészült a 269/C. §-sal, akkor annak oka az volt, hogy az Európai Unió Tanácsának a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes for-

²⁵ A tanulmány fő fókusza ugyan a szimbólumok és a jogi emlékezet kapcsolata, de a teljességre törekvés és a jogalkotói magyarázati spektrum minél szélesebb bemutatása céljából a két történelmi diktatúra emlékezetére vonatkozó törvényi tényállás elemzését is szükségesnek tartottam. Szem előtt tartva a fókuszátvesztés elkerülését.

mái és megnyilvánulásai elleni büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről szóló kerethatározata is előírja, hogy a tagállamok büntetni rendeljék a Nemzetközi Katonai Törvényszéknek az 1945. augusztus 8-i Londoni Egyezményhez csatolt chartája 6. cikkében meghatározott bűncselekmények nyilvánosság előtti védelmezését, tagadását vagy súlyosan jelentéktelen színben való feltüntetését, ha azt faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek egy csoportja vagy e csoport valamely tagja ellen irányuló módon követik el.²⁶ Külső motiváció olvasható ki e magyarázatban a holokauszt tagadásának pónalizálására. Amikor e szakaszt ismét módosította a jogalkotó, akkor annak az oka már egyértelműen a magyar állami emlékezetben keresendő, mégpedig az Alkotmánybíróság 14/2000. (V. 12.) AB határozatában. Ez ugyanis kimondta, hogy kifejezetten büntetőjogi szempontból azonos mércével kell mérni a XX. század diktatúráit.

Az új Btk. hatályba lépéskori formája tekintetében szövegszerűen két helyen található eltérés a régi Btk.-hoz képest, de egyik sem releváns szimbólumelméleti szempontból.

5. AZ EJEB ELÉ KERÜLŐ ESETEK

5. 1. A VAJNAI-ÜGY

A Vajnai-ügy (*Vajnai v. Hungary*, no. 33629/06, ECHR 2008) alapja egy 2003 februárjában tartott rendezvényen viselt vörös csillag kapcsán az akkor hatályos Btk. 269/B. §-a szerinti önkényuralmi jelkép használata volt.²⁷ A magyar bíróság a vörös csillag viselése miatt büntetés kiszabása nélkül egy évre próbára bocsátotta Vajnai Attilát, mely ítéletet a Fővárosi Bíróság 2005 novemberében fenntartott. Ezt követően fordult Vajnai az EJEB-hez arra hivatkozva, hogy a jogerős döntés megsértette az EJEE 10. cikkében foglalt véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jogát.

A kérelem befogadhatóságáról egyhangúan döntött a testület, jelen kutatás szempontjából az alábbi kérdéseket mint legrelevánsabbakat emelem ki.

– 1. A Vajnai által viselt vörös csillag mint jelkép olyan véleménynyilvánítási szabadságnak minősül-e, mely sérti az EJEE 17. cikkében foglalt joggal való visszaélés tilalmát, vagy sem?

– 2. A tiltott önkényuralmi jelkép viselése sérti-e mások emberi méltóságát?

– 3. A tiltott önkényuralmi jelkép viselése jelent-e azonosulást azzal a diktatórikus rendszerrel, amelynek jelképe, vagy sem?

AZ EJEB szerint a vörös csillag viselése jelen esetben egyértelműen a politikai véleménynyilvánítás egyik lehetséges módozata. A viselt vörös csillag mint a régi Btk. 269/B. § hatálya alá eső elkövetési tárgy jelen esetben szimbólum, amely az 1989-et megelőző totalitárius rendszer sajátja. Ebből kifolyólag használatának tilal-

²⁶ Lásd a módosító jogszabály indokolását.

²⁷ A tényállás kapcsán a későbbiekben részletesen kitérek a 4/2013. (II. 21.) AB határozatra is, mely a grémium több esetben is hivatkozott a Vajnai-ügyben megállapítottokra.

ma a rendszer elítélését és a demokráciával azonosuló emberek méltóságának védelmét jelenti. Az teszi problémássá az esetet, hogy a vörös csillag a nemzetközi munkásmozgalomnak is szimbóluma, amelynek viszont semmilyen köze nincs a fentebb említett politikai rendszerhez. Ráadásul jelen esetben a panaszos a Munkáspárt alelnöke is volt egyben. Milyen jelentéssel bír a büntetőjogilag önkényuralmi jelképként titulált vörös csillag? Viselése jelenti-e azonnal az önkényuralmi rendszerrel való azonosulást? E kérdés azért is összetett, mert megválaszolására csakis az elsőként feltett kérdés után van lehetőségünk; vagyis értelmeznünk kell a kontextust: utalok e tekintetben a politikai szimbólumok kapcsán a Lasswell által megállapítottakra. Létezik tehát külső és belső azonosulás; előbbi a kifelé megnyilvánuló, a társadalom számára látható egyetértést jelenti, míg utóbbi esethez a használó belső megélése, preferenciái, véleménye tartozik. A kettő közötti distinkció a jog általi védelemmel magyarázható. Azt is fontos látni azonban, hogy a külső azonosuláshoz annak a veszélye is hozzátartozik, hogy sértheti a rezsím áldozatait vagy esetlegesen a demokrácia iránt elköteleződő embereket. A belső azonosulást azonban a jog nem büntetheti, hiszen az már nem a jog terrénuma.

Az EJEB érdemi döntésének egyik indoka az volt, hogy az eset idején hazánk már stabil demokráciának számított, hiszen közel két évtized eltelt a rendszerváltás óta, így nem volt várható újból egy diktatúra visszatérése. Habár a testületnek tagja volt Sajó András is, ezen érvek számomra nem tükrözik a jogi stabilitására való szükségességet, s nem is támasztják alá a testület jövőbe látó képességét.²⁸

Az EJEB – összességében helyt adva Vajnai kérelmének – megállapította, hogy azon szimbólumok esetében, melyek többjelentésűek, nem lehet általános jelleggel tiltani a használatot, hanem esetről esetre egyedileg kell elbírálni. Koltay András cikkében²⁹ pontról pontra megadja a döntés kritikáját. Az első és legfőbb érve az, hogy a vörös csillag jelentésének többértelműsége nem feltétlenül igaz: Magyarországon ugyanis nem feltétlenül a munkásmozgalmak jutnak eszükbe az embereknek egy vörös csillag láttán, hanem annak az elnyomó rendszernek az emléke ez, mely alig három évtizede még meghatározta a mindennapjainkat. Így érvelésében azt jelzi, s én ezt meg is erősíteném, hogy a többértelműség földrajzilag és időben is viszonylagos. Tudatosan kell arra figyelni, hogy nemzetközi összehasonlításban más-más jelképek jelenhetnek meg. A kritika egy jelentős része a korábban már általam is problémásnak vélt időbeliség kérdésére utal. S ebben nemcsak hogy egyet tudok érteni Koltay Andrásal, de tovább is tudom vezetni azt a szálát, hogy a diktatúrától való időbeli távolodás abból a szempontból nem lehet releváns, hogy egy demokráciát mennyire ítélünk meg stabilnak vagy sem. Ez politikai, társadalmi, gazdasági kérdés, de nem függ az időbeliségtől.

Az EJEB gyakorlatában változás állt be ezen ügy kapcsán abból a szempontból, hogy elegendő-e a szélsőséges ideológia hirdetése ahhoz, hogy lehessen korlátozni a szólásszabadságot – vagy pedig kell hogy „valós és jelen lévő” veszély is jelen

²⁸ Ezzel összefüggésben utalok is a Rekvényi-ügyre (*Rekvényi v Hungary*, no 25390/94, ECHR 1999-III).

²⁹ KOLTAY András: „A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntethetőségéről” *JeMa* 2010/1. 77–82.

legyen az azonosulás alapjául szolgáló diktatorikus nézettel.³⁰ Ez azért nagyon nehéz kérdés, mert az egyes államok demokráciaállapota is dinamikusan vizsgálható csupán, így az esetjogi változás nem feltétlenül fejlődést jelent, hanem inkább egyfajta választ az adott állam státuszára. Tegyük fel a kérdést: mondhatjuk-e azt, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának határa attól is függhet, milyen valós társadalmi szükségletre reagál – vagy jelen esetben olyan diktatorikus időszak emlékeiről van szó, melyek e tekintetben nem lehetnek relatívak.

5. 2. A FRATANOLÓ-ÜGY

A Fratanoló-ügy (*Franatolo v. Hungary*, judgement of 3 November 2011, no. 29459/10) nagyon sokban hasonlít a fentebb bemutatott Vajnai-ügyhöz. Az ügy tényállása szerint egy, a Munkáspárt helyi vezetője által 2004. május 1-jén viselt vörös csillag formájú kitűző volt az eljárás alapja. Az EJEB ítéletében ugyanúgy elismerte, hogy a vörös csillag viselése egyértelműen politikai nézet hangoztatása, amely pedig az Egyezmény 10. cikkének védelme alá esik.

Az egyik főbb különbség a korábban bemutatotthoz képest, hogy az EJEB azt vizsgálta, miként viszonyul annak ténye, hogy a korlátozás megsértette az Egyezmény 10. cikkét, ahhoz, hogy a demokratikus társadalomban egy ilyen korlátozás mikor lehet szükséges.

Az EJEB ismételten kiemelte, hogy a demokratikus társadalomban való szükségesség feltétele, hogy a korlátozás nyomós társadalmi érdeket szolgáljon, és ennek megítélése során a tagállamok élveznek bizonyos mérlegelési szabadságot. Végző soron azonban az EJEB felülvizsgálhatja a nemzeti hatóságok döntéseit, bár azok helyét nem veheti át. A felülvizsgálat során a bíróság mérlegeli az állam által a korlátozás mellett felhozott érveket (hogy azok relevánsak és megfelelők-e), valamint hogy a korlátozás arányban áll-e az elérni kívánt céllal.³¹

Egy újabb érv volt a EJEB gondolatmenetében az is, hogy irreleváns az, hogy mind Vajnai Attila, mind Fratanoló János a Munkáspárt tagjai, szimpatizánsai, magas tisztséget betöltő személyei voltak; a magyar jogszabály ugyanis mindenki számára tiltja az önkényuralmi jelkép használatát, függetlenül a belső azonosulással. Ellenben az a tény, hogy politikai szereplőként viselte, az politikai véleménynyilvánításnak minősül, mely tehát a 10. cikk védelme alá esik. E tekintetben visszautalnék a külső-belső azonosulás fentebb felvetett kérdésére: vagyis jelen esetben egyfajta külső azonosulásnak lehetünk tanúi, hiszen politikai közösség jelképét viselte.

A Fratanoló-ügy kapcsán kap kiemelkedő szerepet az Alkotmánybíróság tevékenysége. A 4/2013. (II. 21.) AB határozat egyik kiinduló alkotmányjogi problémája

³⁰ Ahogy Koltay rámutat, ez a „clear and present danger” és a „real and present danger” közti különbséget jeleníti meg. Lásd KOLTAY (21. l.).

³¹ POLGÁRI Eszter: „Fratanoló János Magyarország elleni ügye” *Fundamentum* 2011/3. 89.

a *res iudicata* volt. Ha azonban az Alkotmánybíróság nem dönthet másként a *res iudicata* miatt, illetve nem is dönthet, akkor nehéz volna a joggyakorlat fejlődésébe beleilleszteni az EJEB általi alapjogvédelmi érvrendszert. Ezek szerint hazánkban az alapjogok védelmének egy jogilag releváns része az EJEB munkája; kell-e, lehet-e, hogy döntései hatást gyakoroljanak a hazai joggyakorlatra, jogalkotásra? A gordiuszi csomót az alábbi érveléssel oldotta meg az AB:

[A]z AB felfogása szerint „az Egyezmény, valamint az EJEB gyakorlatának figyelembevétele nem vezethet az Alaptörvény szerinti alapjogvédelem korlátozásához, alacsonyabb védelmi szint meghatározásához”, illetve „a strasbourgi gyakorlat, valamint az Egyezmény az alapjogvédelemnek azt a minimum szintjét határozza meg, amelyet minden részes államnak biztosítania kell”, ezért az Alkotmánybíróság figyelembe vette azt az értelmezési standardot, amit az EJEB a politikai szólás és az annak szabadságához való jog körében az elmúlt években kialakított, és az alkotmányos (alaptörvényi) véleménynyilvánítási szabadság védelmi szintjét is ehhez igazította.³²

5. 3. A FÁBER-ÜGY

Egy 2007 májusában megtartott, rasszizmus és gyűlölet elleni megemlékezésen a megemlékező tömeg mellett zajlott egy másik demonstráció is, melyet a Jobbik Magyarországért Mozgalom szervezett. Fáber Károly a két demonstrációtól távolabb állva árpádsávos zászlót lengetve kísérte figyelemmel a történéseket. A rendőrség – látva a jelképet – felszólította Fáber Károlyt, hogy vagy hagyja abba a zászlólengetést, vagy hagyja el a helyszínt. A későbbi panaszos erre nem volt hajlandó, mondván a zászló történelmi jelkép, amelynek használatát semmilyen jogszabály sem tiltja. Előállítását követően pénzbírsággal sújtották, mellyel szemben fellebbezéssel élt a panaszos. Ekkor már heraldikai szakértő is részt vett az eljárásban, részletesen elemezve, hogy az árpádsávos zászló miként illeszkedik bele hazánk identitásába, a magyar zászlósorba. Felhívnám a figyelmet a bíróság érvelésére, mely szerint:

[B]ár az árpádsávos zászló önmagában nem önkényuralmi jelkép és közszemlére tételét semmilyen jogszabály nem tiltja, annak használata az inkriminált esetben mégis provokatív volt, mivel a [...] résztvevőkben ellenérzést, a zászlós csoport szidalmazását váltotta ki.³³

Mivel az érvelést nem fogadta el Fáber Károly, eljárást indított az EJEB előtt: ennek során megállapították, hogy hazánk megsértette a fentebb hivatkozott 10. cikket

³² Tóth J. Zoltán: „Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítás szabadság korlátja? (A 4/2013. AB határozat előzményei, indokai és következményei, valamint az új Btk. szabályozás pozitívumai és fogyatékoságai)” *Jogelméleti Szemle* 2013/2. 178–195., <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj54.pdf>.

³³ GRANYÁK Lívია: „A Fáber-ügy” *JeMa hallgatói különszám*, 2013. 12.

(*Fáber v. Hungary*, judgement of 24 July 2012, no. 40721/08). A bírósági érvelés magját az ún. versengő alapjogok adják: a kérelmező véleménynyilvánítási szabadsága szemben áll a demonstráló gyülekezési szabadságával, s jelen helyzetben egyik alapjog prioritása sem biztosított. Az EJEB érvelése szerint a magyar fél nem igazolta azt, hogy az árpádsávos zászló jelenlétének eredménye lett volna az erőszak nyilvánvaló fenyegetése és a közvetlen veszély sem. Jelen dolgozat szerint az az egyik legújabb érv, hogy a testület azt állapította meg, hogy egy olyan szimbólumról van szó, mely önkényuralmi rendszerekhez köthető – de büntetőjogi eszközökkel nem üldözött. Vagyis az árpádsávos zászló használatának tilalma nem található meg a büntetőjogi tényállásban, de maga a szimbólum jelentése már köthető az egyik totalitárius rendszerhez. Ebben az esetben kiemelt jelentőségű az értelmezés: nagyon érzékeny, képlékeny terület, olyan szimbólum, mely heraldikai üzenettel bír, mégis kontextusában kell megállapítani azt, hogy okozhat-e traumatikus érzéseket egy emlékezési folyamatban. Ez már nem a jog tereuma. Talán épp e képlékenység miatt alapozta az EJEB a döntését a véleménynyilvánításra mint demokratikus alapjogra, amikor az alábbiakat állapította meg:

Az ítélet végső konklúziója tehát, hogy bármilyen megdöbbenőnek és elfogadhatatlannak tűnnek is bizonyos nézetek vagy eszmék, az olyan esetekben, amikor nem kerül sor erőszakos cselekményekre, vagy azokra történő felhívásra, illetve ezek veszélye sem fenyeget, nem lehet megalapozott a véleménynyilvánítás szabadságába való beavatkozás, mivel az nem szolgálja a demokráciát [...].³⁴

Jelen érveléssel nem értek egyet, mivel nem általános jelleggel tiltotta meg a bíróság a zászló használatát, hanem az adott helyzetben tekintette köznyugalom megzavarására alkalmasnak.

5. 4. A 4/2013. (II. 21.) AB HATÁROZAT ÉS AZ EJEB ESETJOGÁNAK KAPCSOLATA

A határozat létjogosultságát az adta, hogy az EJEB döntését követően Vajnai Attila alkotmányjogi panasszal fordult az Alkotmánybírósághoz, miszerint a fentebb bemutatott régi Btk. 269/B. §-ából az „ötágú vöröscsillag” fordulatának megsemmisítését kérje utólagos normakontroll keretében. Az Alkotmánybíróság vizsgálatának eredménye az lett, hogy az egész 269/B. §-t alaptörvény-ellenesnek nyilvánította, s *pro futuro* 2013. április 30-ai hatállyal megsemmisítette. A döntés következményeképpen a szövegmódosulást követően új tényállás került a régi Btk.-ba, mely ugyanazon tényállási szöveggel került át az új Btk.-ba.³⁵ A Vajnai-ügy kapcsán a relativitásról általam kifejtettekkel analóg gondolatokat fogalmaz meg a jelen AB-határozat is az alábbiak szerint:

³⁴ GRANYÁK (33. l.) 14.

³⁵ Lásd a szövegváltozatot fentebb.

[25] [...] Egy jogintézmény alkotmányosságának megítélése egy másik országban az adott állam alkotmánya, a szabályozásnak a jogrendszerbe illeszkedése, továbbá a történeti és politikai háttér függvényében eltérő lehet.” (kiemelés tőlem.)

Az EJEB gyakorlatának elemzésekor az AB a véleménynyilvánítás szabadságából indul ki, s úgy foglal állást, hogy ezt csak az Egyezmény már hivatkozott 17. cikkével összhangban lehet vizsgálni. Ha ezen politikai alapjog büntetőjogi korlátjával foglalkozunk, akkor a fenti alkotmánybíróági értelmezés egy az egyben vizsatükrozi az EJEB gyakorlatát:

[44] az EJEB következetesen hangsúlyozza, hogy [...] figyelembe kell venni az adott norma világos voltát, annak egyértelmű nemzeti gyakorlatát, valamint több tényezőt is vizsgálni kell.

A Vajnai-ügyet azon okból kifolyólag emeli ki, hogy az ügy központi kérdése az volt az EJEB előtt, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása megfelel-e a nyomós társadalmi szükségletnek. Az időbeliség relevanciáját kiemelve hivatkozik az EJEB megváltozó gyakorlatára, köztük a Rekvényi-ügyre.

A következőkben a párhuzamos indokolásokra és a különvéleményekre helyezem a hangsúlyt. Bragyova András ugyanis akként értelmezi az önkényuralmi jelképek használatával kapcsolatos kérdést, hogy a korlátozásnak az alapja az kell hogy legyen, hogy a demokratikus alapértékek társadalmi elfogadottságát veszélyezteti a jelképhasználat. Az értékek diverzitásában ugyanis közös az alapértékek elfogadása, s emiatt a korlátozásnak igazolhatónak kell lennie. Ennek feltétele, hogy az adott eset „átmenjen” a szükségesség és arányosság tesztjén. Indokolásának végén azzal érvel, hogy a taxatív felsorolás nem alkalmas a kívánt cél eléréséhez, mert azokat a jog által védett értékeket más hasonló, de a felsorolásban nem szereplő szimbólumokkal is meg lehet sérteni. Itt azonban vissza is térnek ahhoz a megállapításhoz, hogy jelkép tulajdonképpen bármi lehet, amely utalhat a diktatúrákra. Ez így viszont nem biztosítja a kiszámíthatóságot és az *ultima ratio*-jellegét sem. Ráadásul – meglátásom szerint – így nem lehetséges az áldozati diskurzust a vizsgálat tárgyává tenni, pedig hazánkban, a többi közép-kelet-európai államhoz hasonlóan, az önkényuralmi jelképek használatának tilalma összefügg a versengő áldozatnarratívák kérdésével is. Dienes-Ohm Egon párhuzamos indokolásából azt emelném ki, hogy jelentőséget tulajdonít az időbeliség tekintetében annak is, hogy hazánkban már Alaptörvénye van és nem egy, deklaráltan átmenetinek, ideiglenesnek tartott Alkotmánya. Hazánk politikai berendezkedését megszilárdult jogállamnak tartja, melyben kétséges, „hogy bármely jelkép pusztá használatát bűncselekménynek kellene minősíteni, feltéve, hogy az nem párosul más társadalomra veszélyes büntetőjogi következménnyel fenyegetett cselekmény elkövetésével, illetőleg nem irányul mások méltóságának megsértésére.”³⁶ Érvelésével nem tudok egyetérteni, mert

³⁶ 4/2013. (II. 21.) AB határozat, ABH 2013, 128., 175.

a magyar alkotmányos emlékezet egyik legszenzitívebb kérdése az, hogy csupán az a tény, hogy Alaptörvény áll a jogrendszerünk csúcsán, nem pedig a deklaráltan ideiglenesnek tartott alkotmány, jelentheti-e azt, hogy az általa sugallt történeti narratíva elfogadhatóbb, mint a 2011. április 25-e előtti alkotmányé.³⁷

SZIMBÓLUMELMÉLET A SZEMIOTIKA ASPEKTUSÁBÓL

A társadalmi folyamatok kutatása aspektusából a szimbólumok kapcsán két jellemzőre hívom fel a figyelmet.

Mind doktori kutatásom, mind jelen tanulmányom elsősorban arra fókuszál, hogy e fentebb bemutatott szimbólumok miként illeszkednek be az (éppen aktuális) ideológiai harcba vagy éppen használatba. A XX. századi történelmi és politikai rendszerek szimbólumainak használata vagy éppen használatának tilalma olyan társadalmi üzenet, amelyhez a befogadónak viszonyulnia kell. Mintegy kijelöli az asszociációs kört. Nemzeti jelképeink kapcsán ezek a kérdések inkább összetartók: a magyar zászló, a címer vagy éppen a Himnusz „közösségszervező” szimbolikáját senki sem kérdőjelezi meg;

A nemzeti hagyományokban és nemzetközi kapcsolatokban a címer, a zászló és a himnusz általánosan elterjedt szimbólum-rendszer, háborús, sport-, diplomáciai stb. események alkalmával az országok megkülönböztetésére hivatott, s egyben érzelmi kötődést is keletkeztet (különösen alkalmasak erre a tudatosan választott himnusz-szövegek és dallamok).³⁸

Míg az önkényuralmi jelképek esetében ez már nem mondható el, hiszen már maga az önkényuralmi jelkép és az ahhoz tartozó ideológia kapcsolata is soktényezős.

Egy adott történelmi rendszer szimbólumainak vizsgálatakor megismerhető a jog-politikai, a társadalmi, az emlékezetpolitikai kontextus: ezek relevánssá, meghatározóvá válnak a befogadói attitűd kapcsán. Az emlékezet törvények befolyásolni tudják azt a kollektív emlékezetet, amelyben vannak olyan események, amelyekre tilos vagy éppen kötelező emlékezni. A dinamika azonban egyénre ható: a jog társadalmi alrendszerként az egyének szimbólumértelmezésére is hatással lehet.

E két megközelítés miatt kifejezetten szemiotikai aspektusból szeretném összegezni a fentebb leírtakat. A szemiotika jóval tágabb, mint a nyelvészet: magában foglal minden, a jellel, a jelrendszerekkel, azok szociokulturális terével összefüggő kérdést. A nyelv, mivel maga is egy jelrendszer, értelemszerűen idetartozik, s mivel maga

³⁷ Lásd részletesebben: Izsák-Somogyi Katalin: „Az Alkotmány és az Alaptörvény mint emlékezet törvény – az alkotmányos identitás és a történeti emlékezeti kánon kapcsolata” in *Doktori Műhelytanulmányok 2023* (Győr: Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2023) 112–124.

³⁸ Lásd részletesebben: SMUK Péter: „A szuverenitás jelképei és alkotmányos védelmük” *MTA Law Working Papers* 2014/37. 2.

a jog is egyfajta (nyelvi) jel, ezért az egyes joganyagok szemiotikai alapú elemzése tartalmaz mindent, ami egyfajta jelentést közvetít. Anélkül, hogy a jog világának szemiotikai alapú megközelítésére jelen tanulmányban szélesebb körben kitérnék, összpontosítok arra, hogy az emlékeztető törvények – amelyek egyikének tekintem én az önkényuralmi jelképekre vonatkozóan büntető kódexeket is – kultúrafüggően közvetítik a jelentést. Ez a kontextusfüggő jelleg adja meg azokat a referenciális kereteket, melyben az általam vizsgált jelképek használhatóságáról beszélni lehet. S ez a referenciális keret az, melyet „befolyásolni” tudnak az emlékeztető törvények és a fentebb bemutatott jogesetek is.

Anélkül, hogy a Peirce-i ikon-index-szimbólum triádot jelen tanulmányban bemutatnám, kifejezetten e szemiotikai megközelítés szimbólumértelmezését elemzem, rámutatva a fentebbi, emlékeztető törvényekkel összefüggő kapcsolatokra. Szabó Réka hivatkozik³⁹ Peirce szimbólumfelfogására:

Nemcsak önmagában általános, hanem az a tárgy is általános természetű, amelyre utal. Az általános mindig az általa meghatározott esetek révén létezik. A szimbólum által meghatározottnak tehát szükségképpen fennálló esetei vannak, bár „fennállón” itt azon a talán elképzelt világmindenségben belül fennállót kell értenünk, amelyre a szimbólum utal. Ezek az esetek közvetve – társítás vagy valamely más törvény révén – hatással vannak a szimbólumra, s így a szimbólum indexet is feltételez, jöllehet sajátos indexet. Az viszont semmiképpen nem lehetséges, hogy az eseteknek ez a korántsem döntő hatása szabja meg a szimbólum jelentéssel bíró jellegét.⁴⁰

Nem győzöm hangsúlyozni, hogy e jelrendszerek soha nem „tiszták”: mindig kontextusfüggők, ikon- és indexjellegűek is van.

Itt azonban fennáll egy komoly diszkrépancia. A jelen tanulmányban használt szimbólumok alapja, kontextusa egy-egy totalitárius rendszer. Tehát az ebből eredő emlékek, az ezekben való élés, ezeknek a történeti narratívába való beépítése a traumatikus jelleg miatt közelít a mélylélektan szimbólumfelfogásaihoz. A bevezetőmben írt tudományterületek és az általam hozott idézetek közül egyértelmű, hogy ehhez a pszichológiai aspektusú szimbólumértelmezéshez a legközelebb talán az irodalmi áll. Elmondani az elmondhatatlant, ez a lágerpóker lényege. Ezzel szemben, ha az emlékeztető törvényeket funkcionális szemszögből elemzem, akkor a felejtés tilalma vagy éppen az emlékezés kötelezettsége jelenik meg. Még ha jogi kötőerővel megerősített tilalom segítségével tiltja meg a jogalkotó bizonyos szimbólumok használatát, annak akkor is az a célja, hogy a történeti narratívának része maradjon a totalitárius rendszer.

³⁹ Szabó Réka: *Metaforák és szimbólumok: C. G. Jung szimbólumértelmezése és a fogalmi metaforák elméletének összevetése*. Doktori disszertáció (Pécs: PPKE BTK 2012), http://real-phd.mtak.hu/116/19/disszertacio_szabo_reka2012_doi.pdf.

⁴⁰ Charles Sanders Peirce: „A jelek felosztása” in HORÁNYI Özséb (szerk.): *A jel tudománya* (Budapest: Gondolat 1975) 29.

ÉRTELMEZHETŐSÉG ÉS KISZÁMÍTHATÓSÁG – AZ ÖSSZEGZÉS AMBIVALENCIÁJA

Összegezve a tanulmányomban foglaltakat az alábbi ív mentén próbáltam meg bemutatni a szimbólumok problematikáját a jog és irodalom kapcsolatában. Kiindulópontom az volt, hogy mind a jog, mind az irodalom világa annak nyelviségében referenciális. Anélkül, hogy szerteágazóan illusztráltam volna elméleteket a jog és irodalom kapcsolatáról, az volt az alapvető nézőpontom, hogy vannak olyan események, például a XX. század történelmi traumái, amelyek tapasztalatainak megfogalmazhatósága a nyelv adta keretek között lehetetlen. Van olyan mélysége-szintje az élményeknek, melyek elmondhatatlanok azokkal a jelentésekkel, melyeket „korábban” használtunk. Ennek ábrázolására citáltam a lágerpókert: bemutatva, hogy az irodalom világában a jelkép az, mely tömöríti mindazt, amit elmondani nem lehet. Ezek olyan pragmatikai kérdések, amelyek az értelmezhetőség és az elbeszélhetőség keretein belül mozognak.

Emlékeztetvén a foglalkozó kutatóként azonban e szimbólumok vizsgálatá során azt is szem előtt kellett tartanom, hogy a jog, mely kötelező erővel hat a történeti emlékezetre is, miként tud megfelelni a kiszámíthatóság követelményének. A jogszabályok is ugyanabból a nyelvi struktúrából épülnek, melyek a fentebb jelzett tapasztalatok miatt olyan pszichológiai folyamatokat indítanak el, hogy át- és túlélők arról „beszélni” képtelenek a megszokott struktúrákban. Némelykor csupán jelképekkel tudják ezt megtenni. Viszont e jelképek egyben politikai rendszerek szimbólumai is voltak; ezekről – a szimbólumértelmezés folyamata során – negatív emlékek előhívása történhet meg. Ráadásul az események elhelyezése a nemzeti narratívában, akár a szimbólumok kötelező használata, akár – az önkényuralmi jelképek esetében – azok használatának tiltása segítségével az emlékezési kötelezettséget is bevonja a történeti emlékezetbe. A helyzet azonban elég ambivalens: a XX. századi történelmi traumák tiszteletben tartása, az áldozatokra való emlékezés, a „soha ne történjen meg még egyszer” narratívája szimbólumok segítségével alakul, melyek elméleti problémáira fókuszált írásom első része. Ebből kiindulva mutattam be példákat a joggyakorlat világából, hogy ezek az ambivalens kérdések nem maradnak elméleti szinten, hanem velünk élő, kortárs problémákká lettek.